

Kastelen in de Krimpenerwaard e.o.¹

door
B. de Keijzer

Eerder gepubliceerd in de 'Historische Encyclopedie Krimpenerwaard', jrg. 29 (2005), een uitgave van de Stichting Historische Encyclopedie Krimpenerwaard (geactualiseerd 2009)

Inleiding

Dit jaar bestaat de Nederlandse Kastelenstichting (NKS) zestig jaar en is 2005 uitgeroepen tot het *Jaar van het Kasteel*. De initiatiefnemers willen meer aandacht voor het behoud van kastelen en buitenplaatsen, evenals het vergroten van de kennis en geschiedenis daarover. Bij een kasteel denkt men onwillekeurig aan een in steen opgetrokken gebouw met torens, muren met weergangen en een binnenplaats. Het geheel omringd door een brede gracht en toegankelijk via een smalle brug, zoals bij het kasteel Medemblik en het kasteel Zuylen. Kortom de wereld van jonkvrouwen en ridders.

Een belangrijk element daarbij is dat het kasteel² in oorsprong een verdedigbaar gebouw was. Met het geavanceerder worden van de strijdmiddelen is deze functie in de loop der tijd vervallen.

Uiteraard heeft het kasteel bouwtechnisch en historisch de nodige ontwikkelingsstadia doorgemaakt, waar ik hier nu verder niet op inga.

Mijn bijdrage is bedoeld om meer inzicht te ontwikkelen over de plaatsen waar de *kastelen in de Krimpenerwaard en omstreken* hebben gestaan in samenhang met het in cultuur brengen van het land (ontginningen) door lokale edelen.

Voorspel

Op 17 juli 944 schonk Rooms-Koning Otto I het leen, dat Waldger en zijn zoon Radboud van hem in de gouw Lek en IJssel bezeten hadden, aan de kerken van Sint Maarten en Sint Marie te Utrecht.³ Het gaat dus niet om de gehele gouw, maar om een leen dat daarin gelegen is. Het leenstelsel is een van oorsprong Frankische instelling, dat terug gaat tot in de vroege Middeleeuwen. In het kort komt het er op neer dat de leenheer onroerend goed voor kortere of langere tijd (beneficium) in vruchtgebruik geeft aan een leenman bij wijze van betaling voor bewezen diensten (vazaliteit), waartoe deze niet verplicht was. Op den duur werden lenen erfelijk bezit.⁴

De hiervoor genoemde Waldger, waarschijnlijk graaf van de gouwen Niftarlake, Lek en IJssel, alsmede Teisterbant, was de oudste zoon van Gerulf, die wordt vermeld in de jaren 885 en 889.

Genoemde Gerulf is de stamvader van de latere graven van Holland.⁵ Van zijn nazaat graaf Dirk III (993-1038) is bekend dat hij het *Silva Meriwido* door Friese kolonisten in cultuur

¹ Veel dank ben ik verschuldigd aan de heer H.J.J. Vermeulen te Riemst (België) voor het doorlezen van het concept en het geven van adviezen en verbeteringen.

² In de oorkonden en leenregisters wordt over het algemeen gesproken over *huis* of *huis en hofstede*. Een term die regelmatig gebruikt zal worden in plaats van kasteel.

³ OBU I, no. 106.

⁴ B. de Keijzer, *De repertoria op de leenkamers in het graafschap Holland*, in: Zuidhollandse Genealogieën (Rotterdam, 1986), blz. 68.

⁵ Dr. A.W.E. Dek, *Genealogie der Graven van Holland* (Zaltbommel, 1969), blz. 11.

heeft laten brengen.⁶ De gebeurtenissen in die tijd (1021-1025) zijn door Alpertus van Metz uitvoerig beschreven.⁷

De graven voerden door de eeuwen heen een expansiepolitiek die hen regelmatig in conflict bracht met andere gezagsdragers, zoals de bisschop van Utrecht.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat op 22 mei 1046 room-koning Hendrik III de kerken van Sint Maarten en Sint Marie opnieuw bevestigde in hun bezit van al wat in de gouw Lek en IJssel tot het koninklijke domein behoorde.⁸

Ten slotte bevestigde keizer Hendrik op 26 mei 1122 de kerken van Sint Maarten en Sint Marie in het bezit van de gouw IJssel en Lek, in het bijzonder ook de cijns en het gerecht. Tegelijkertijd schonk hij aan de kerken het graafschap, dat graaf Willem⁹ door zijn opstand verbeurd had, en dat in dit gebied was gelegen.¹⁰ De indruk wordt gevestigd dat met deze oorkonde het bezit van beide kerken in deze regio werd afgerond.

Vanaf ongeveer 1000 na Chr. worden de vroegste bewoningsconcentraties aangetroffen langs natuurlijke waterlopen. In dit gebied is dat in de nabijheid en langs afwateringskreeken van het veengebied. In min of meer chronologische volgorde langs de Vlist, de Loet en de Gouwe (afb. 1).

1. Situatieschets van de Krimpenwaard en omgeving 11^e-12^e eeuw.

Het Kasteel van de heren van Haastrecht en de Vlist

Over het algemeen wordt aangenomen dat het gebied van Haastrecht gelegen langs de Hollandsche IJssel het eerst ontgonnen is. Gevolgd door langs de Vlist verder op te trekken.

⁶ D.E.H. de Boer en E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen, 1995), blz. 26.

⁷ Alpertus van Metz, *Gebeurtenissen van deze tijd & Een fragment over bisschop Diederik I van Metz*, ingeleid, uitgegeven en vertaald door Hans van Rij m.m.v. Anna Sapir Abulafia (Amsterdam, 1980), blz. 79 e.v.

⁸ OBU I, no. 200.

⁹ Hij behoort tot het geslacht Van Goye of Utengoye.

¹⁰ OBU I, no. 306.

In het bijzonder de *veerverkaveling*¹¹ van de oost- en westzijde van de Vlist met aansluitend Bonrepas duidt op vroege ontginningen.

In deze regio treffen we dan ook vanaf het eind van de 11^e eeuw edelen aan die zich bezig gehouden hebben met het in cultuur brengen van het veengebied. De eerste vermelding betreft Gerard van Haastrecht, die samen met zijn zoon Frederik, wordt genoemd in een *interpolatie*¹² in een oorkonde van 1155.¹³ De in de interpolatie genoemde handeling slaat terug op de tijd dat Koenraad van Zwaben bisschop van Utrecht was, dus tussen 1076 en 1099. In 1108 treedt genoemde Frederik van Haastrecht zonder zijn vader, die dus voor die tijd overleden zal zijn, op als getuige voor bisschop Burchard.¹⁴

De heren van Haastrecht hebben een groot gedeelte van de Krimpenerwaard, waaronder ook de noordelijke oever van de Hollandsche IJssel, en de Lopikerwaard in ontginning gebracht. De precieze omvang is nog een onderwerp van studie, omdat hun gebied – in tegenstelling tot de heerlijkheid van de Lek, waarover hierna – uiteengevallen is in kleinere eenheden. Hun erfgenamen waren de heren van de Lede (westelijke gedeelte) en vermoedelijk de heren van Amstel (oostelijke gedeelte).

In 1253 wordt Jan I van de Lede, ridder, genoemd als bezitter van het *huis te Haastrecht*.¹⁵ Het huis is op dat moment *allodiaal* goed, dat wil zeggen niet leenroerig, dus eigen goed. Na het overlijden van Jan I van de Lede volgt zijn jongste zoon, Herbaren, hem op als heer van Haastrecht en de Vlist. Als zodanig vermeld in 1272.¹⁶ Op 26 april 1290 heeft Herbaren van Haastrecht, ridder, zijn huis te Haastrecht met de Hofkamp en het land daarom heen, groot 50 morgen, *bij opdracht uit eigen*¹⁷ opgedragen aan graaf Floris V en als *rechtleen*¹⁸ terugontvangen. Dit met de bepaling dat het huis te allen tijde *open huis* van de graaf zal zijn.¹⁹ Dat wil zeggen dat het huis ten tijde van oorlog ter beschikking van de graaf staat. Op 12 mei 1296 beveelt de graaf heer Arnold van Liesveld de schulden van heer Herbaren van Haastrecht, die overleden is, te betalen ten laste van diens goederen met uitzondering van het huis en goederen die de leenheer aanbestorven zijn. Omdat Herbaren zonder kinderen is overleden, zijn de leengoederen teruggevallen aan de leenheer. Niet alleen het huis leenroerig aan de graaf, maar ook de heerlijkheid.

De heerlijkheid Haastrecht en de Vlist was een leen van de proosdij Oudmunster te Utrecht die Jan III van de Lede²⁰ ermee beleende. Hij wordt als ambachtsheer vermeld op 24 mei 1301.²¹ Op 15 augustus 1304 is hij verdronken in de Lek.²² Met hem stierf de laatste mannelijke telg van de tak Van de Lede. Opnieuw viel het leengoed terug aan de leenheer. Daarna is het voor een aantal jaren niet meer in leen uitgegeven.²³ Door verschillende doorbraken in de IJsseldijk in of voor 1314 waren er verscheidene walen ontstaan. De kosten

¹¹ De kavelsloten staan in dat geval zo schuin op de afwateringsstroom, dat ze doen denken aan de veer van een vogel.

¹² Inlassing van woorden of zinnen in een handschrift. In dit geval een oorkonde.

¹³ OBU I, no. 411.

¹⁴ OBU I, no. 280.

¹⁵ J.C. Kort, *Repertorium op de Grafelijke lenen in de Krimpenerwaard, 1220-1650*, in: *Ons Voorgeslacht* 1987, blz. 333.

¹⁶ OBU IV, no. 1285.

¹⁷ De rechtmatige eigenaar brengt bijvoorbeeld een stuk land dat daarvoor volledig eigendom is onder leenverband.

¹⁸ Dat wil zeggen dat alleen mannelijke nazaten in het leen kunnen opvolgen.

¹⁹ OBHZ (nieuw) IV, no. 2463.

²⁰ Hij was een zoon van Jan II van de Lede (1254, † jong), en kleinzoon van Jan I van de Lede (1243-1255, † 1255/58).

²¹ OBU V, no. 3016.

²² *Necrologium der St.-Servaesabdij te Utrecht*.

²³ N. Plomp, *Haastrecht en de Van Haastrechts*, in: *Holland, Regionaal-Historisch Tijdschrift*, 7^e jrg. nr. 1 (1975), blz. 64.

van herstel waren zo hoog dat er stagnatie ontstond. De bisschop greep hierop in en liet het herstel uitvoeren. Uiteraard kwamen de kosten uiteindelijk ten laste van de rechtmatige eigenaren. Dit waren het kapittel van Oudmunster 5/11^e deel, Jan van Heenvliet 5/11^e deel, en Walram van Benthem 1/11^e deel.²⁴ De twee laatstgenoemden waren erfgenamen van Jan III van de Lede.

Jan III, heer van Arkel, werd op 30 januari 1316, na aankoop, door de proost van Oudmunster beleend met de gehele heerlijkheid. Hij betaalde voor de heerlijkheid niet een bedrag in eens, maar een jaarlijkse pacht die hij echter binnen vijf jaar mocht afkopen met een bedrag van 1.500 pond.²⁵ Ongetwijfeld waren de erfgenamen van Jan III van de Lede daarvoor uitgekocht.

De graaf kon dus in 1296 na het overlijden van Herbaren van Haastrecht beschikken over het *huis* met de Hofkamp en 50 morgen land daaromheen. Vermoedelijk heeft Jan III, heer van Arkel, deze goederen in of omstreeks 1316 eveneens gekocht. In dit geval van de graaf. Er is van deze transactie helaas geen overdracht bewaard gebleven. Hoe dan ook het goed komt later niet meer voor in de grafelijke leenregisters.

Jan III, heer van Arkel, heeft in 1325 de heerlijkheid in achterleen en het *huis* met de Hofkamp en het omringende land in leen gegeven aan zijn bastaardzoon Dirk Alras.

Op 27 juli 1390 geeft de heer van Arkel de Hofkamp gelegen ten oosten van de Vlist nu groot 60 morgen in leen aan zijn zwager Borre van Heemstede eventueel te lossen met 1.100 oude Franse guldens.²⁶ Er heeft dus een scheiding plaatsgevonden tussen het *huis* met de Hofkamp (= de kleine Hofkamp) enerzijds en het omringende land (= de grote Hofkamp) anderzijds. Dit land is in 1486 door de ingelanden van de Lopikerwaard, voor zover zij hun water loosden op de Vlist, gekocht om er een boezem van te maken.²⁷ De Hofkamp bij het *huis* bestond uit vier kavels één van 4 morgen, twee van 3 morgen, en één van 2 morgen, totaal 12 morgen. Op de laatst genoemde kavel van 2 morgen stond de werf met de *Steenberch*.²⁸

Het *huis* met de Hofkamp lag strategisch in een grote bocht op de westelijke oever van de Vlist. Het grensde ten westen aan de *Bree- of Heereweg* die naar het noorden toe doorloopt tot het marktveld van Haastrecht.

In 1963 hebben er opgravingen plaatsgevonden, waarbij de funderingen van het 14^e eeuwse kasteel zijn blootgelegd (afb. 2).²⁹

Waarschijnlijk was het *oude huis*, dat mogelijk tot een ouder type³⁰ behoord zal hebben, vervallen of verwoest. Misschien was dit de reden waarom de graaf het complex in of omstreeks 1316 verkocht heeft.

Het ziet er dus naar uit dat Dirk Alras, nadat hij in 1325 was beleend, het *oude huis* heeft vervangen voor een nieuw kasteel. Onder het 14^e eeuwse kasteel werden namelijk scherven aangetroffen stammende uit de 13^e eeuw.³¹

²⁴ Plomp, blz. 65.

²⁵ C. Hoek, *De Lenen van de proosdij van Oudmunster, gelegen in Zuid-Holland*, in: Ons Voorgeslacht 1982, blz. 588.

²⁶ J.C. Kort, *Repertorium op de Lenen van de Hofstede Arkel en Haastrecht, gelegen benoorden de Lek, 1253-1649*, in: Ons Voorgeslacht 1983, blz. 166.

²⁷ Plomp, blz. 73.

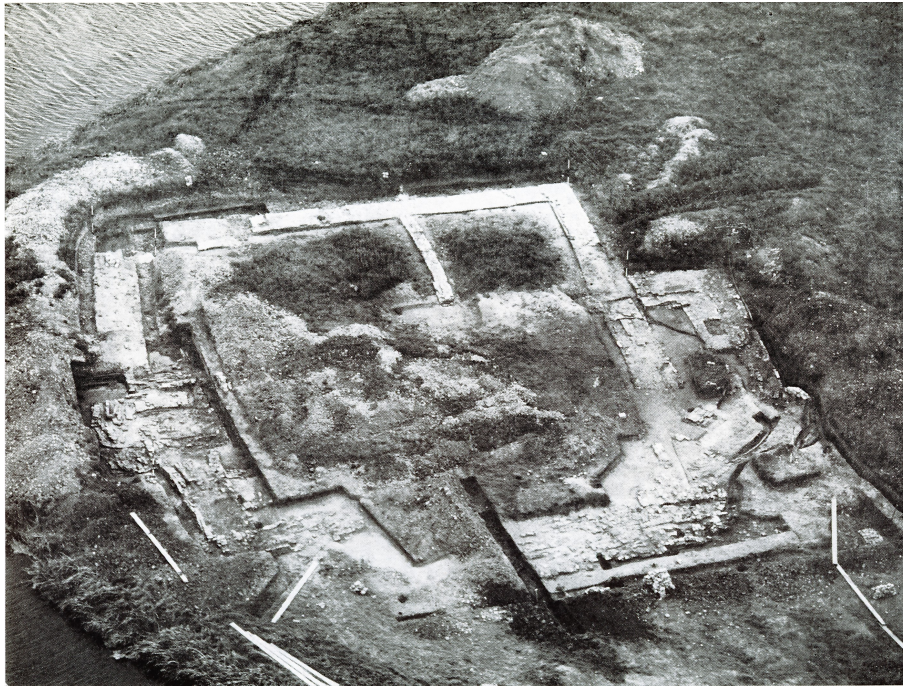
²⁸ SHM, Haastrecht, ORA inv.nr. 138, fol. 12v, d.d. 27-1-1595; fol. 37v, d.d. 31-12-1598; fol. 178, d.d. 11-12-1612; en ORA inv.nr. 139, fol. 85v, d.d. 31-10-1627.

²⁹ Dr. A.J. Kölker, *Haastrecht. Hoofdstukken uit het ontstaan en de ontwikkeling van 'die Steede ende Landen van Haestregt'* (Dordrecht, 1974), blz. 22.

³⁰ Te denken aan een zogenaamde motte (= een versterkte woontoren).

³¹ Plomp, blz. 74.

De opgravingen hebben helaas geen duidelijkheid verschaft op de vraag of onder het kasteel een middeleeuwse versterkte woontoren heeft gelegen.

2. *Funderingen van het 14^e eeuwse kasteel aan de Vlist bij Haastrecht (1963).*
Foto KLM Aerocarto – Den Haag.

In de periode 1404-1416 wordt het kasteel waarschijnlijk nog vermeld.³² We weten het niet zeker, maar het lijkt er op dat het kasteel geen lang leven beschoren is geweest en vrij kort daarna verwoest of afgebroken is.

Het kasteel van de heren van de Lek

De ontginningsactiviteiten in het zuidwesten van de Krimpenerwaard zijn vrijwel zeker begonnen vanuit de Lek ter hoogte van Krimpen aan de Lek (noordelijke oever) en Ridderkerk (zuidelijke oever) naar het oosten toe.³³ Terwijl men langs de Hollandsche IJssel omhoog is gegaan met Krimpen aan den IJssel en Ouderkerk aan den IJssel. En aan de overkant met Capelle aan den IJssel en Nieuwerkerk aan den IJssel.

De vroege ontginning langs de Loet en de loop naar de Lek heeft vermoedelijk de latere opdeling van Krimpen in twee aparte gerechten tot gevolg gehad.

Langs de Lek treffen we op de noordelijke oever achtereenvolgens Krimpen aan de Lek (ook Krimpen aan de Merwede), Lekkerkerk (ook Oud-Lekkerland) en de westelijke helft van Bergambacht aan. Op de zuidelijke oever achtereenvolgens Ridderkerk, Nieuw-Lekkerland en Streefkerk.³⁴ Ten slotte zijn in een latere fase van de ontginningen in de Krimpenerwaard de ambachten Berkenwoude, Achterbroek en Zuidbroek ontstaan.

De uitvoerders voor de graven waren ongetwijfeld de voorzaten van de latere heren van de Lek. In de bronnen komen zij pas vanaf 1167 voor. Het lijkt er op dat de

³² Plomp, blz. 74. In de grafelijke administratie komt de volgende vastlegging voor: 'Henric Janszoen heeft tot een erfpachte een hofstede gelegen in den lande van Haestrecht dairt blockhuys op plach te staen ende heren Jans van Arkel plach te wesen, om enen gouden vrancr. scilt tsjaers.'

³³ Stormpolder behoort bij Kralingen.

³⁴ Dit zelfde verschijnsel zien we ook bij de Waal, waar de heerlijkheden op de noordelijke en zuidelijke oever allen in handen zijn van de Heren van Voorne.

ontginningsactiviteiten in dit deel van de waard vóór 1329 min of meer zijn afgerond. Op 29 juni 1329 geeft Pieter, heer van de Lek, namelijk zijn ambacht *Oud-Lekkerland* (Lekkerkerk) en *Suytbroek* (Zuidbroek) een watergang door de tocht van Ouderkerk tot in de IJssel.³⁵

De heerlijkheid van de Lek en in eerste instantie dus ook dat van het graafschap Holland stopt bij het gerecht Schoonhoven (= het oostelijke gedeelte van Bergambacht) op de noordelijke oever en het ambacht Groot-Ammers gelegen op de zuidelijke oever van de Lek. Tussen de heerlijkheid Langerak (huidige grens met Utrecht) en de heerlijkheid van de Lek zowel boven als onder de Lek ligt op de noordelijke oever het gerecht Schoonhoven en op de zuidelijke oever het ambacht Groot-Ammers. Deze gebieden zijn al vroeg in het bezit van het geslacht Van de Lede gekomen (zie hiervoor onder Haastrecht).

Na het overlijden van de kinderloze Hendrik IV van de Lek, zoon van de hiervoor genoemde Pieter van de Lek, vielen de leengoederen terug aan de grafelijkheid. Graaf Willem III verkoopt de heerlijkheid van de Lek in 1342 aan Jan II van Polanen. De heerlijkheid omvatte toen de volgende ambachten en heerlijkheden: 'Ridderkerk, Lekkerkerk,³⁶ Zuidbroek, Krimpen op de IJssel, Krimpen op de Merwede, Ouderkerk, Berkenwoude, Streveland (= Streefkerk), Brandwijk, Gijbeland en Blekensgraaf.'³⁷ In deze opsomming ontbreken enerzijds Capelle aan den IJssel, Nieuwerkerk aan den IJssel en anderzijds het westelijke gedeelte van Bergambacht, Koolwijk, Benedenkerk en Beijersrode. Ik kom hier later op terug. Zoals hiervoor is aangegeven, kocht Jan II van Polanen in 1342 de heerlijkheid van de Lek. De aankoop werd echter aangevochten door Jan, heer van Culemborg,³⁸ en Jan IV, heer van Arkel.³⁹ In 1351 werden beiden heren met een deel van de heerlijkheid beleend. Daarmee was de kous niet af, want op 19 juli 1358 werd Jan II van Polanen door de graaf bevestigd in zijn lenen tegenover de heer van Culemborg en de heer van Arkel *behoudens betere rechten*. Dat wil zeggen onder voorbehoud. Uiteindelijk verdwijnt de heer van Arkel buiten beeld. In 1379 worden zowel Jan III van Polanen als Gerard, heer van Culemborg, beleend met de heerlijkheid.⁴⁰ Ze zullen hierna de heerlijkheid in gemeenschap hebben bezeten.

Het ligt in de lijn der verwachting dat een belangrijk geslacht met uitgebreide bezittingen in de Krimpenervaard en de Alblasserwaard een versterkt huis moet hebben gehad. Zoals hiervoor aangegeven is, kan op grond van de naamgeving van de verschillende ambachten geconcludeerd worden dat de oudste kern van de heerlijkheid van de Lek te zoeken valt in de driehoek Ouderkerk, Krimpen, en Lekkerkerk (= Oud-Lekkerland). Als er al sprake is van een kasteel of beter gezegd een omgrachte hofstede met een verdedigbare toren soms vergezeld van een ronde vluchtberg, een voorloper van het latere kasteel zoals gebruikelijk in deze contreien,⁴¹ dan zal dat in die omgeving gezocht moeten worden. We moeten daarbij in het bijzonder denken aan het begin van de Oudelandseweg⁴² dus dicht bij de Loet die in elk geval al gekenmerkt wordt door een oud, verdwenen bewoningslint. Veldonderzoek heeft uitgewezen dat bijvoorbeeld de zuidoever van de Loet intensief

³⁵ Dr. P.L. Muller, *Regesta Hannonensia* (Den Haag, 1882), blz. 179.

³⁶ Klaarblijkelijk wordt in 1342 onder Lekkerkerk dus zowel Oud-Lekkerland (= Lekkerkerk) als Nieuw-Lekkerland begrepen.

³⁷ Dr. S.W.A. Drossaers, *Het archief van de Nassauschen Domeinraad, deel I-1* (Den Haag, 1948), blz. 12.

³⁸ Zijn moeder was Jutta van de Lek, zuster van Hendrik van de Lek, die in 1342 is overleden.

³⁹ Op welke grond hij het *naastingsrecht* kon uitoefenen is (nog) niet duidelijk.

⁴⁰ J.C. Kort, *Repertorium op de Grafelijke lenen in de Krimpenervaard, 1220-1650*, in: *Ons Voorgeslacht* 1987, blz. 333-335.

⁴¹ C. Hoek, *Begraven hofsteden in het Maasmondgebied*, in: *Liber Castellorum* (40 variaties op het thema kasteel) (Zutphen, 1981).

⁴² Ook de naam zegt al iets over de hoge ouderdom van deze weg.

bewoond is geweest.⁴³ Alleen ontbreken sporen van bewoning aan de noordzijde van de Loet. Misschien hangt dit samen met afgravingen in de vorige eeuw.⁴⁴

Een eerste mogelijke aanwijzing van een kasteel is te vinden in het archief van Ouderkerk aan den IJssel. Op 24 mei 1588 is er een transport van vier morgen land, gelegen in de polder de Zijde, met de *steen die daarop ligt van 't Oude Huis*.⁴⁵

Wellicht is een tweede aanwijzing te vinden in de naamgeving van *Achterbroek* en *Zuidbroek*. Door de loop van de rivieren de Hollandsche IJssel en de Lek lijkt het alsof het land kleiner wordt: dus *krimpt*. De beschouwer (naamgever) kijkt als het ware vanuit het oosten (Utrecht) richting het westen. In het geval van *Achterbroek* kijkt de naamgever vanuit een punt als hiervoor verondersteld richting Berkenwoude, waarachter een *broek*⁴⁶ ligt: dus Achterbroek. Vanuit dit zelfde punt wordt richting het oosten gekeken alwaar ten zuiden van Berkenwoude een *broek* ligt. Deze ontginning krijgt de naam *Zuidbroek*.

Het lijkt er op dat de heren van de Lek hun oude versterking, gelegen in de Krimpenerwaard, aan het eind van de 13^e eeuw hebben verlaten. Niet alleen is de plaats in het landschap spoedig teloor gegaan, maar ook wordt in geen enkele oorkonde betreffende de heerlijkheid gewag gemaakt van een *huis en hofstede*.

Na de moord op graaf Floris V in 1296 zijn de goederen van de borgen voor de Van Amstels en Van Woerden verbeurd verklaard.⁴⁷ Eén van de borgen, Troveis van Moordrecht, was waarschijnlijk al in 1296 overleden. Daarom werden de goederen van zijn oudste zoon Willem van Moordrecht, ridder, in beslag genomen.⁴⁸ Hij bezat de ambachten Capelle en Nieuwerkerk.

Op 19 september 1309 verklaart Gijsbrecht van de Lek, ridder, voogd van Stralen,⁴⁹ dat hij met zijn (oudere) broer Pieter van de Lek, ridder, de goederen aanbestorven van hun ouders *minnelijk* heeft gescheiden. Hij heeft van alle recht daarop afstand gedaan. Zijn broer heeft hem daaruit onder andere in erfleen gegeven het *goed te Capelle*.⁵⁰ Dit goed bestond onder andere uit de *woning* en 24 viertel (= 144 morgen) land, gelegen te Capelle aan den IJssel.⁵¹ Is het een boude veronderstelling dat de heren van de Lek na 1296 haar intrek hebben genomen in het kasteel te Capelle aan den IJssel?

Volgens Van Oudenhoven zou het kasteel van de heren Van de Lek gestaan hebben op de Schonenberger heuvel onder Nieuw-Lekkerland bij de grens met Streefkerk.⁵² Ook Koenen gaat er vanuit dat er een kasteel *Schoonenberg* heeft bestaan.⁵³ Vink maakt het nog iets *romantischer* door te spreken over 'de Schoonenburgsche heuvel, eenmaal de plaats van het roofslot Schoonenburg, de zetel der heeren van de Lek'.⁵⁴ Maar 'van het oude slot is

⁴³ Heleen Visser, *Nieuwe inzichten in de bewoningsgeschiedenis van de Krimpenerwaard (Zuid-Holland)*, in: Westerheem, XXXIX-5-1990, blz. 219-215.

⁴⁴ Dr. T. Vink, *De Rivierstreek* (Rotterdam/Oegstgeest, 1954), blz. 744-745.

⁴⁵ SHM, Ouderkerk aan den IJssel inv.nr. 15 (nieuw nummer 17)/173. Volgens het 'weerboek' van Ouderkerk aan den IJssel van 23 september 1733 is dit weer 127, gelegen in de polder de Zijde.

⁴⁶ Broek betekent laagliggend land.

⁴⁷ De achtergrond hiervan was de verzoening, die in de jaren 1285 en 1288 tot stand waren gekomen. Dit had plaats tussen de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht enerzijds en Willem-, Gijsbert- en Arnoud van Amstel (1285) en Herman van Woerden (1288) anderzijds.

⁴⁸ C. Hoek, *Capelle aan den IJssel in de Middeleeuwen*, in: Rotterdams Jaarboekje 1964 (Rotterdam, 1964), blz. 239.

⁴⁹ Hij was door huwelijk voogd van Stralen geworden. De Duitse stad Straelen ligt tussen Venlo en het Duitse Geldern in.

⁵⁰ J.H.W. Unger, *Regestenlijst voor Rotterdam en Schieland tot in 1425*. Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, deel IV (Rotterdam, 1907), blz. 62 (no. 200).

⁵¹ Hoek, *Capelle aan den IJssel in de Middeleeuwen*, blz. 240.

⁵² Jacob van Oudenhoven, *Oudt-Hollandt, Nu Zuyd-Holland* (Dordrecht, 1654), blz. 310.

⁵³ Mr. M.H.J. Koenen, *Teylingen, Brederode en De Leck*, in: De Wapenheraut 1903, blz. 28.

⁵⁴ T. Vink, *De Lekstreek* (Amsterdam, 1926), blz. 47.

oogenschijnlijk geen spoor meer aanwezig. De steenen zouden gebruikt zijn voor den bouw van den toren te Streefkerk, die ten deelen uit oude lompe baksteen en opgetrokken is'.⁵⁵ Ten slotte biedt Van der Wouden nadere informatie. Het slot zou omstreeks 1450 zijn verwoest. In het raadhuis van Nieuw-Lekkerland hangt een gravure (zie afb. 3) van het kasteel 'Schoonenburg, A^o: 1440' met als onderschrift: 'Heeft wel eer bij Nieùlekkerland in Zuidholland gelegen.'⁵⁶

3. Gravure van het kasteel 'Schoonenburg, Anno 1440'.

Ten slotte is er nog een verslag(je) uit 1965 dat handelt over archeologisch onderzoek op de heuvel. De vondsten waren: een vuurstenen bijl en enkele (vuurstenen) afslagen, aardewerk en kloostermoppen.⁵⁷ Vooral de vondst van kloostermoppen klinkt positief, maar een groot kasteel zoals te zien is op afbeelding 3 had op zijn minst uitgebreidere grondsporen achtergelaten moeten hebben.

Hiervoor is aangegeven dat de heer van Culemborg met succes het *naastingsrecht*⁵⁸ had uitgeoefend. Onder de erfenis was ook een *allodiaal* goed begrepen, namelijk Schonenberg, een *pleistocene opduiking*,⁵⁹ gelegen in het ambacht Nieuw-Lekkerland. Mogelijk heeft de heer van Culemborg hier een steunpunt gebouwd om zijn bezittingen te beschermen tegen zijn opponent de heer van Polanen.

Jan, heer van Culemborg en de Lek, heeft vermoedelijk het zekere voor het onzekere gekozen en 'dat huys in Schonenberg myt der hofstede ende synen toebehoeren' gelegen in 'den lande van Lecke' in 1371 aan een veel machtiger heer, de graaf van Kleef, in leen opgedragen. Althans oudere beleningen zijn er niet. Op 9 september 1395 werd vervolgens heer Hubert, heer van Culemborg, ermee beleend en ten slotte in 1423 Johan, heer van Culemborg.⁶⁰ Het is

⁵⁵ Vink, blz. 50.

⁵⁶ A.M.M. van der Woude, *Uit Lekkerkerks verleden* (Lekkerkerk, 1959), plaat 3.

⁵⁷ H.A. de Kok, *De prehistorie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden (I)*, in: Westerheem 1965, blz. 121.

⁵⁸ Het zich toe-eigenen van onroerende goederen tegen schadevergoeding volgens de regels van het erfrecht.

⁵⁹ Een zandheuvel, die boven het veen uitkomt of er net onder zit, opgestuwd door aanhoudende wind tijdens het Pleistoceen.

⁶⁰ E. Dösseler en F.W. Oediger, *Die Lehnregister des Herzogtums Kleve* (Siegburg, 1974), blz. 554, nr. 731.

onzeker of het *huis* toen nog wel bestond. Het is zelfs de vraag of Johan, heer van Culemborg, in 1423 nog wel eigenaar was. Want op 15 juli 1411 verkoopt hertog Willem een stuk land gelegen in Nieuw-Lekkerland 'dat men heet Schonenburch' met zijn toebehoren aan Willem Gerritsz. van Leckerkerck.⁶¹ Op 8 juni 1413 verbindt hertog Willem de tienden van 28 morgen land in de Riederwaard aan een schuld van 100 Engelse nobelen. Dit in plaats van het land te Schonenberg van Willem van Leckerkerck.⁶²

Ten slotte blijkt het land in 1426 door *spadesteking*⁶³ verlaten te zijn. Het goed Schonenberg omvatte toen drie hoeven land. Op dit land rustte de plicht om 72½ roeden dijk te onderhouden. De dijkgraaf van de Alblasserwaard, Gherijt Zebaers Wiggherszoen, heeft zich het land op 28 mei 1435 toegeëigend.⁶⁴ Over een *huis* of *kasteel* wordt in die akte geen gewag (meer) gemaakt.

Het kasteel van de heren van der Goude

Ingeklemd geraakt tussen de ontginningsactiviteiten van de heren van Haastrecht en die van de Lek ligt een relatief kleine ontginningseenheid langs de Hollandsche IJssel, bestaande uit Gouderak op de zuidelijke oever en Moordrecht (met Gouda) op de noordelijke oever. Toen nog te rekenen tot Utrechts gebied.

De ontginning hier zal vermoedelijk later dan de twee eerder genoemde ontginningscentra begonnen zijn. Uitbreiding hogerop langs de Gouwe is waarschijnlijk gestuit doordat ondertussen de Hollandse graven zeggenschap hadden verkregen over die gebieden. Zo verkoopt graaf Floris IV op 20 april 1233 zes *voorling*⁶⁵ land in Waddinxveen ter ontginning en stelt de schotbetaling daarvan vast.⁶⁶ Ook komen de heren van der Goude vrij laat in de bronnen voor.

Onduidelijk is hoe het ambacht Moordrecht is losgeraakt van de hiervoor geschetste ontginningseenheid. In ieder geval blijkt in 1248 een grafelijke tol te Moordrecht gevestigd te zijn. Op 13 april 1248 verleent Willem, Rooms-Koning,⁶⁷ aan de abt en het convent van Sint-Paulus te Utrecht tolvrijdom voor de van hun bezittingen in Holland langs IJssel en Lek aangevoerde goederen, die bestemd zijn voor eigen gebruik.⁶⁸ Aleid van Avesnes, voogdes over de jonge graaf Floris V, bevestigt op 3 oktober 1258 de abt en het convent van Sint-Paulus in de aan hen door de Rooms-Koning verleende tolvrijdom te Ammers (= Ammerstol) en Moordrecht.⁶⁹

Moordrecht aan de Hollandsche IJssel en Ammerstol aan de Lek gelegen binnen het graafschap vormen in die tijd dus duidelijk de grens tussen het graafschap Holland met het bisdom Utrecht.

De ambachten Capelle aan den IJssel en Nieuwerkerk aan den IJssel⁷⁰ vormden samen met Moordrecht één geheel, namelijk 'het ambacht tussen de Goude en Cralingen'. Het ambacht werd door de heren van Moordrecht in leen gehouden van de graven van Holland. In 1282 is de leenman Troveis van Moordrecht.⁷¹ Voluit heette hij (Diederik) Troveis van Moordrecht

⁶¹ NA, Het Archief van de Graven van Holland, inv.nr. 237. Register 'Privilegia I', 1405-1416, fol. 86.

⁶² NA, Het Archief van de Graven van Holland, inv.nr. 205. Memoriale BA, 1409-1417, fol. 99.

⁶³ De rechtmatige eigenaar stak letterlijk de spade in de dijk, waarmee hij het eigendomrecht op het daarbij achterliggende land opgaf.

⁶⁴ GA Dordrecht, Stadsarchief, Akteboek no. 2-II, fol. 128v.

⁶⁵ Een lengtemaat.

⁶⁶ OBHZ (nieuw) II, no. 550.

⁶⁷ Willem II, graaf van Holland, werd op 3 oktober 1247 en nogmaals op 25 maart 1252 gekozen tot Rooms-Koning.

⁶⁸ OBHZ (nieuw) II, no. 746.

⁶⁹ OBHZ (nieuw) III, no. 1196.

⁷⁰ Oorspronkelijk behorende tot de ontginningsactiviteiten van de heren van de Lek.

⁷¹ C. Hoek, *Repertorium op de Grafelijke lenen te Capelle a/d IJssel, Moordrecht en Nieuwerkerk*, in: *Ons Voorgeslacht* 1982, blz. 114.

heer (Hughe) Vriesenz. van der Meije. Hij zegelt in 1260 met een achtpuntige ster, die vrij in het zegelveld staat.⁷² Op grond van zijn wapen zou er een familieverband kunnen zijn met de heren van der Goude, die eveneens sterren (zie later) in hun wapen voeren. Misschien valt hier de verklaring te vinden voor het losraken van Moordrecht van het kerngebied.

Over de eerste heren van der Goude is overigens weinig bekend dit is opmerkelijk, omdat de Gouwe een vroege ontginningsbasis is.

In een studie over de vroegste burggraven van Montfoort kwam ook één van de latere burggraven, die in eerdere publicaties vermeld wordt als Wouter Spiering (1260-1262), aan bod. Hij was getrouwd met Aleid, overleden voor 1262. Chronologisch gezien is zij een dochter van Everard, burggraaf van Montfoort (1212/17-† 1227). Wouter Spiering is een jongere broer van Dirk, heer van Gouda, vermeld 1243-1260.

In de jaren 1219 en 1220 wordt een 'heer Gerrit Wouter genaamd Spierinck', ridder, vermeld als pachter van een tiende bij *de Goude*.⁷³ Echter in het nieuwe Oorkondeboek van Holland en Zeeland (OBHZ) wordt deze verpachting geplaatst tussen 25 maart 1264 en 24 maart 1265. Terwijl in het Oorkondeboek van Utrecht (OBU) het jaar 1264 wordt aangehouden. In de twintigerjaren van de 13^e eeuw komen, in tegenstelling tot de zestigerjaren, geen andere vermeldingen van heer Gerrit voor. Daarom zullen de dateringen in de oorkondeboeken juist zijn en deze mogen worden toegeschreven aan de burggraaf van Montfoort. Hij komt in de bronnen voor als:

1257 dominus Gerardus Spiering.⁷⁴

1260 Walteri Gerhardi, borchgavii de Montfort⁷⁵ (zegelt met zes sterren (3, 2, 1) en een barensteel van vier hangers).⁷⁶

1261 Walterum dictum Gerart, castellanum in Montfort.⁷⁷

1264 Heer Gerard, zoon van Wouter geheten Spierinck, ridder.^{78, 79}

12.. Gerardus, castellanus de Montfoort⁸⁰

We hebben hier dus – zoals hiervoor al vermeld – te maken met de jongere broer van Dirk, heer van Gouda, die op 17 augustus 1243 met het volle wapen d.w.z. met 6 sterren (3, 2, 1) zegelt.⁸¹ Dit houdt in dat de vader van Dirk en Wouter (genaamd Gerard) *Wouter Spiering* geheten moet hebben.

Inderdaad komt in de oorkonden van 1190-1227 een Wouter Spiering voor, maar hij wordt toegeschreven als een jongere broer van Jan, heer van Heusden (1200-1217). Dit berust echter op een oud wapenboekje uit omstreeks 1588 dat in feite niet op historische bronnen teruggaat.⁸²

Wouter Spiering wordt voor het eerste genoemd in 1190 wanneer Willem, graaf van Goye, en zijn broer met anderen een eed afleggen voor Otto, graaf van Gelre en Zutphen.⁸³ Vervolgens als eerste in de rij van getuigen in 1200 wanneer bisschop Diederik II een overzicht geeft van het ontstaan en wijdingen van het klooster Bethlehem.^{84, 85} Wederom getuige in 1203 wanneer

⁷² H. Brugmans en K. Heeringa, *Corpus Sigillorum Neerlandicorum* (CSN). De Nederlandsche zegels tot 1300 ('s-Gravenhage, 1937-1940), no. 1096.

⁷³ C. Hoek, *Acten betreffende Schieland en Oost-Delfland c.a.*, in: *Ons Voorgeslacht* 1990, blz. 335.

⁷⁴ OBHZ (nieuw) III, no. 1164, dd. 12-6-1257.

⁷⁵ OBU III, no. 1527, dd. 19-9-1260.

⁷⁶ CSN, no. 1095.

⁷⁷ OBU III, no. 1559, dd. 12-1-1262.

⁷⁸ OBHZ (nieuw) III, no. 1378, dd. 1264 (25 maart) – 1265 (24 maart).

⁷⁹ OBU III, no. 1648.

⁸⁰ Necrologium der St.-Servaasabdij te Utrecht, blz. 115; III Non. Dominus Theodericus miles de Gouda, Gerardus castellanus de Montfoort, frater eius.

⁸¹ CSN, no. 886.

⁸² Drs. Mechelien H.M., *Spierings, Spierinc(x) in Brabant*, in: *De Nederlandsche Leeuw* 1979, kolom 4.

⁸³ OBGZ (Sloet), no. 376.

⁸⁴ OBSU II, no. 542, dd. 1200 (voor 12 juli).

graaf Dirk VII van Holland en zijn vrouw Aleid, een schenking doen.⁸⁶ In de daarop volgende oorkonde van hetzelfde jaar wordt hij als getuige genoemd vóór Jan van Heusden.⁸⁷ Ook in 1203 is ‘Walterus Spierinc, nobilibus’ getuige bij een verdrag tussen Hendrik I, hertog van Brabant, en Otto I, graaf van Gelre.⁸⁸ Bij de vredesonderhandelingen met graaf Lodewijk II van Loon treedt hij in 1204 eveneens als getuige op.^{89, 90} Ten slotte komt hij nog een keer voor als getuige in 1227, samen met enige andere vrije edelen, wanneer de bisschop van Utrecht een uitspraak doet over een geschil tussen het kapittel Sint Marie te Utrecht en de graaf van Goye over tienden.⁹¹

In deze oorkonden komt een man naar voren, die tot de groep van de meest vooraanstaande edelen behoort, en bij belangrijke zaken als getuige aanwezig is. Zijn optreden voor de graven van Holland en de bisschop van Utrecht past in het beeld van iemand, die in het grensgebied tussen Holland en Utrecht, waar Gouda in die periode ligt, woont en daar zijn bezittingen heeft liggen. Hij komt daarom in aanmerking als vader van Dirk, heer van Gouda, en Wouter (genaamd Gerard) Spiering.

Centraal in de stad Gouda zijn er aanwijzingen in het kaartbeeld dat daar in het begin van de 13^e eeuw een ringburg heeft gelegen. Ook is er aardewerk aangetroffen uit die periode.⁹²

Vlakbij die ringburg ligt de *Spieringstraat*. De naam herinnert aan Wouter Spiering.

Zijn kleindochter Sophia van der Goude stond na het overlijden van haar vader en oom respectievelijk na 1260 en 1264 onder voogdij van Nikolaas van Kats.

In de rol die Nikolaas van Kats vervulde, is het begrijpelijk dat Floris V op 19 juli 1272 een stadsrechtsoorkonde ten behoeve van de burgers van de stad Gouda geeft. Hij geeft dit privilege – zo staat het er uitdrukkelijk – vanwege de trouwe dienst van heer Nikolaas van Kats, ridder.⁹³ Nikolaas van Kats speelde hier echter een dubbelrol, want hij had Sophia – als haar opvoeder – voorbestemd als echtgenote van één van zijn twee zoons. Dit blijkt uit het volgende.

Toen Jan van Renesse, die in de derde graad verwant was met de zoons van Nikolaas van Kats, getrouwd was met Sophia van der Goude, had hij alsnog dispensatie nodig. Paus Honorius IV gelast op 18 juli 1285 een onderzoek te doen en naar bevind van zaken de dispensatie te verlenen. Uit dit onderzoek bleek dat de oudste zoon, Johannes, met haar verloofd was geweest, maar voor het tot een huwelijk kwam, overleden is. Terwijl de andere zoon, Nikolaas, ondertussen met iemand anders was getrouwd.⁹⁴

Jan van Renesse werd dus door huwelijk heer van Gouda. Hij was samen met Wolfert van Borselen één van de leiders van de anti-Hollandse, Vlaamsgezinde partij in Zeeland. Hij streed in 1302 aan de Vlaamse zijde in de Guldensporenslag; ondersteunde in 1304 de Vlaamse actie tegen Holland en Zeeland en bereikte Utrecht, maar moest na de nederlaag van de Vlamingen bij Zierikzee het Sticht ontruimen. Op 15 augustus 1304 is hij op de vlucht verdronken in de Lek.⁹⁵ Zijn goederen waren al in beslag genomen. Op 15 augustus 1308

⁸⁵ OBGZ (nieuw – 6^e aflevering), blz. 8.

⁸⁶ OBHZ (nieuw) I, no. 261, dd. 1203 (voor 5 november).

⁸⁷ OBHZ (nieuw) I, no. 262, dd. 1203 (voor 5 november).

⁸⁸ OBNB I,1 (De Meierij van 's Hertogenbosch), no. 99, dd. 1203 (na 1 oktober).

⁸⁹ OBHZ (nieuw) I, no. 267, dd. 1204 (voor 23 juni).

⁹⁰ OBHZ (nieuw) I, no. 268, d.d. 1204 (voor 23 juni).

⁹¹ OBU II, no. 757: ‘Alardo de Buren, Herberto de Leide, Walthero Spierinck, nobilibus’.

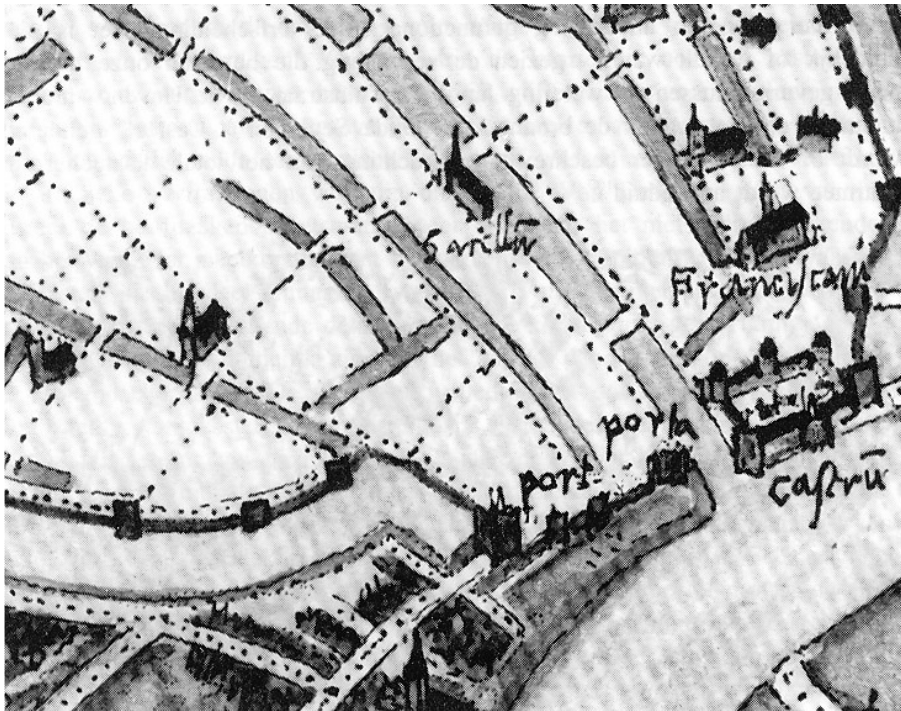
⁹² Henkjan Sprokholt e.a., *Het kasteel van Gouda*. Jaarboek 1992/1993 van de Archeologische Vereniging Golda (Delft, 1993), blz. 21-23.

⁹³ OBHZ (nieuw) III, no. 1603.

⁹⁴ OBHZ (nieuw) IV, no. 1221.

⁹⁵ Necrologium der St.-Servaasabdij te Utrecht.

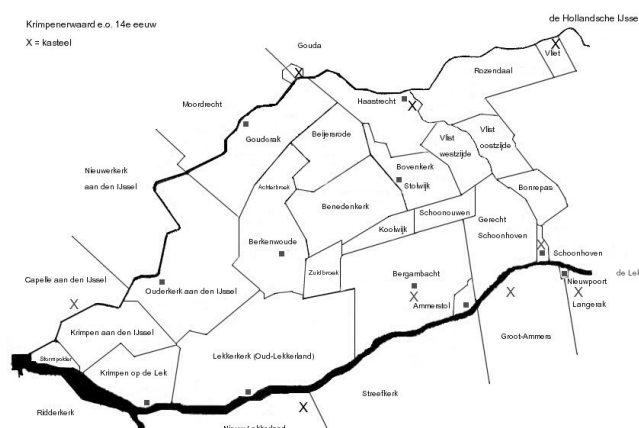
geeft graaf Willem III aan zijn broer Jan van Henegouwen voor zijn vaderlijk erfdeel de goederen ‘van der Goude’ in leen.⁹⁶

4. *Detail van de bijkaart bij de stadsplattegrond van Jacob van Deventer, vervaardigd in 1562.*

Wat er precies met de ringburg midden in de stad is gebeurd, is onbekend. Gezien de partijkeuze van Jan van Renesse zal *verwoesting* – de gebruikelijke straf in die tijd – het meest waarschijnlijke zijn.

Jan van Blois, een kleinzoon van Jan van Henegouwen, startte in 1361 met de bouw van een kasteel langs de IJssel (zie afb. 4). In 1577 besloot het stadsbestuur dat het gesloopt moest worden.⁹⁷

5. *Situatieschets van de Krimpenerwaard en omgeving in de 14^e eeuw.*

⁹⁶ Van Mieris II, blz. 77.

⁹⁷ Henkjan Sprokholt e.a., blz. 24-25.

Het kasteel van de heren van Schoonhoven

Over de ruimtelijke ontwikkeling van Schoonhoven gedurende de middeleeuwen en de plaats waar het kasteel van de heren van Schoonhoven heeft gestaan zijn we goed ingelicht door de studie van de heer J.C. Visser.⁹⁸

Zoals hiervoor al is aangegeven berust het bezit van de westelijke helft van de heerlijkheid Haastrecht op een deling van de erfgoederen tussen de heren van de Lede en vermoedelijk de heren van Amstel. Op hun beurt zijn de broers Herbaren II en Jan I van de Lede mogelijk in het eerste kwart van de 13^e eeuw eveneens tot verdeling van hun erfgoederen overgegaan.

Jan I van de Lede (1243-1255) heeft daarbij de goederen gelegen in de heerlijkheid Haastrecht verkregen. Daarnaast hield hij in leen van zijn oudere broer de heerlijkheid de Lede met Leerdam en Schoonrewoerd, gelegen in de Vijfheerenlanden. Na zijn overlijden kort na 1255, in ieder geval vóór 1258, worden de goederen verdeeld tussen zijn drie in leven gebleven zoons. De oudste zoon Hugo Botter krijgt het gerecht Schoonhoven met de stad (ruwweg het zuidelijke gedeelte van de heerlijkheid Haastrecht) en wordt beleend met de heerlijkheid de Lede. De middelste zoon Jan II van de Lede krijgt waarschijnlijk de heerlijkheid de Lede in achterleen⁹⁹ van zijn broer toegewezen. De jongste zoon Herbaren van de Lede krijgt de heerlijkheid Haastrecht (ruwweg het noordelijke gedeelte).

Over de oudste zoon zijn weinig feiten bekend. Op 17 maart 1254 wordt hij samen met zijn broer Jan II als getuige genoemd wanneer hun vader, Jan I van de Lede, diens schoonzoon (en dus hun zwager), Frederik van Zevender, beleent met ruim 100 morgen land in Cabauw.¹⁰⁰ In 1258 verkoopt Hugo Bot(ter), heer van de Lede, aan de ingelanden van Polsbroek een watergang in de Vlist.¹⁰¹ Ten slotte bezegelt hij in februari 1261 een oorkonde voor Nicolaas Weldege.¹⁰²

Een vraag is van wie Jan I van de Lede het gerecht Schoonhoven in leen hield. Het gebied viel oorspronkelijk buiten het graafschap Holland. Dus niet de graaf van Holland, zoals dat vanaf 1309 wel het geval is. En in overeenstemming met de heerlijkheid Haastrecht en de Vlist, dat in leen wordt gehouden van het kapittel van Oudmunster, mag verwacht worden dat het gerecht Schoonhoven eveneens leenroerig is. In de oorkonden is daarover op het eerste oog niets concreets te vinden.

Vermoedelijk heeft Jan I van de Lede of zijn zoon Hugo Botter het gedeelte van Schoonhoven, waar het kasteel heeft gestaan, uit eigen in leen opgedragen aan de graaf van Holland. Als Hugo Botter overlijdt zonder mannelijke nakomelingen na te laten, kan graaf Floris V vrijelijk over het leengoed beschikken.

Op 3 mei 1280 geeft de graaf het goed Schoonhoven in leen aan heer Nikolaas van Kats, zijn raadsman, nadat deze de lijftocht van vrouwe Asekijn (Hasekin), vrouwe van Schoonhoven en weduwe van heer Hugo Botter, op het goed Schoonhoven heeft afgekocht. Zij blijkt ondertussen hertrouwd te zijn met heer Zweder van Zuilen.¹⁰³

De bovenstaande belening staat echter niet op zichzelf. De volgende oorkonden geven een completer beeld.

⁹⁸ J.C. Visser, *Schoonhoven. De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen* (Assen, 1964). Proefschrift.

⁹⁹ Na het overlijden van Hugo Botter tussen 1261 en 1280 viel het leengoed terug op de hoofdstam, die er Jan III van de Lede, zoon van Jan II, ermee beleende.

¹⁰⁰ OBHZ (nieuw) II, no. 998.

¹⁰¹ OBU III, no. 1472.

¹⁰² OBU III, no. 1542: 'nobilis viri domini Hugonis dicti Bottre, militis'.

¹⁰³ OBHZ (nieuw) IV, no. 1901.

1. Op 3 februari 1280 geven de deken en het kapittel van Sint Marie in erfpacht aan Nikolaas van Kats, ridder, het gerecht van Lopik met de tijns en het gerecht van Bonrepas met de tiende en de tijns.¹⁰⁴
2. Op 24 maart 1280 verkoopt Herbaren van de Lede, ridder, onder bepaalde voorwaarden over de afwatering, aan heer Nikolaas van Kats het land Cabauw met tiend en recht.¹⁰⁵
3. Op 3 mei 1280 bezegelt de elect Jan als getuige een oorkonde van graaf Floris V waarin deze Nikolaas van Kats, ridder, met het goed Schoonhoven beleent en hem en de ingezetenen van de stad voorrechten verleent.¹⁰⁶
4. Op 25 januari 1281 maakt de elect Jan heer Nikolaas van Kats, ridder, tot leenman van de Utrechtse kerk en verleent aan de ingezetenen van Schoonhoven tolvrijdom in zijn gebied.¹⁰⁷
5. Op 22 augustus 1281 schenkt de elect Jan al de goederen van Utrechtse kerk binnen Schoonhoven ‘oppido Sconhoven’ met de wereldlijke rechtspraak aan heer Nikolaas van Kats ‘viro nobili domino Nicholao de Cats, militi’.¹⁰⁸
6. Op 29 oktober 1281 vergunt de elect Jan aan Nikolaas van Kats, ridder, om 5 morgen land ten oosten van de gracht van Schoonhoven volgens hetzelfde recht van de Utrechtse kerk te houden als volgens welk deze (= Nikolaas) genoemde stad (= Schoonhoven) houdt.¹⁰⁹

De indruk wordt gevestigd dat de machtspolitiek die graaf Floris V ten opzichte van de elect Jan van Nassau¹¹⁰ in die tijd heeft kunnen uitvoeren ertoe heeft geleid dat Nikolaas van Kats het gerecht Schoonhoven (behalve het kasteel en het daarbij behorende terrein) door de Utrechtse kerk in leen – maar in feite geschonken – heeft gekregen. Het vermoeden is dat het gerecht Schoonhoven oorspronkelijk een leen is geweest van het Domkapittel ofwel Sint Maarten.

Eén kwestie speelt hierbij nog wel een rol. Waarom heeft de familie van de Lede of de hoofdtak van Arkel de goederen niet genaast? Zijn ze afgekocht of kon Nikolaas van Kats rechten doen gelden? Was zijn vrouw Beatrix soms een dochter van Jan I van de Lede? Een familieband tussen van Kats en van de Lede komt voorzover valt te overzien in geen enkele oorkonde naar voren. Het enige dat in die richting pleit is dat één van de zoons Johannes heette.

Lang heeft Nikolaas van Kats niet genoten van zijn nieuw verworven bezit, want hij is omstreeks 1282/83 overleden. Hij werd opgevolgd door zijn gelijknamige zoon Nikolaas. Ook hij was samen met Wolfert van Borselen leider van de anti-Hollandse, Vlaamsgezinde partij in Zeeland. Met het gevolg dat zijn goederen verbeurd werden verklaard. Op 21 augustus 1300 verbindt de graaf zich om de inwoners van Schoonhoven te helpen tegen Nikolaas van Kats en geeft hen de vrijheid om de stad te versterken: ‘dat wi nimmermeer en maken pays noch vrientscip mit Heren Niclayse van Cats.’¹¹¹

Op 29 maart 1309 geeft graaf Willem III aan zijn broer Jan van Henegouwen voor zijn vaderlijk erfdeel het goed te Schoonhoven, zoals heer Nikolaas van Kats het placht te houden, onder voorwaarde dat er geen ballingen worden gehouden.¹¹²

Jan van Henegouwen bezit nu dus goederen te Gouda en Schoonhoven en deze kunnen als volgt geïnventariseerd worden: Schoonhoven, het land aan weerszijden van de Vlist,

¹⁰⁴ OBU IV no. 2022.

¹⁰⁵ OBU IV no. 2026.

¹⁰⁶ OBU IV no. 2030.

¹⁰⁷ OBU IV no. 2063.

¹⁰⁸ OBU IV no. 2077.

¹⁰⁹ OBU IV no. 2081.

¹¹⁰ Jan van Nassau was gekozen tot bisschop van Utrecht, maar nog niet gewijd.

¹¹¹ Van Mieris II, blz. 16.

¹¹² Van Mieris II, blz. 82.

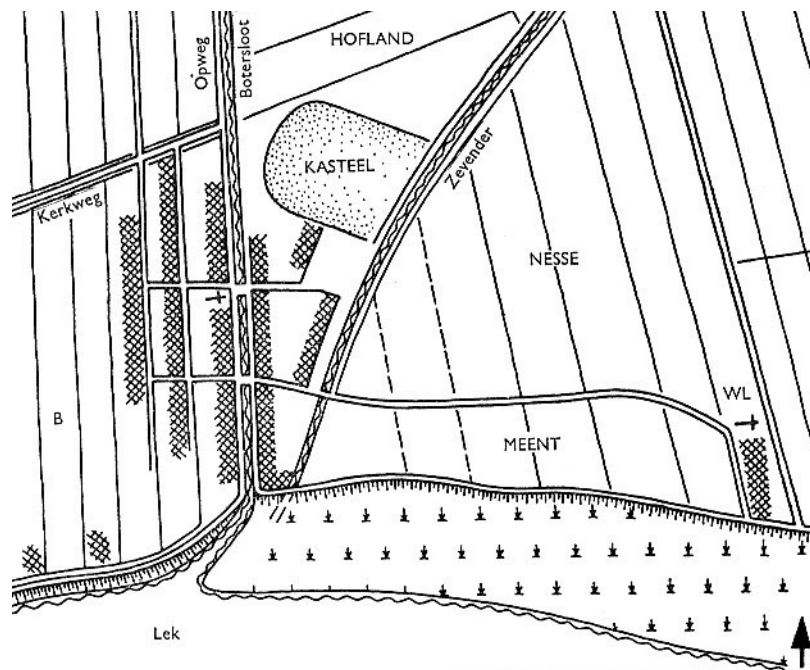
Bonrepas, het oostelijke deel van het tegenwoordige Bergambacht en Stolwijk, Gouderak en Gouda.

Ter afronding kocht hij in 1329 van Arnoud van Stein het land van Stein en Willens.¹¹³

Het kasteel te Schoonhoven wordt in 1300 voor het eerst in de bronnen vermeld en was gelegen aan de Zevender, onmiddellijk ten noordoosten van de stad (afb. 6). Er is helaas geen enkele afbeelding bekend.¹¹⁴

Vermoedelijk is het kasteel ouder en mogelijk gebouwd in het eerste kwart van de 13^e eeuw door Jan I van de Lede, die hiermee een nieuw centrum voor het beheer van zijn goederen ten noorden van de Lek vestigde.¹¹⁵

Met het overlijden op 22 december 1397 van Gwijde van Châtillon, graaf van Blois, vielen de leengoederen terug aan de grafelijkheid.¹¹⁶

6. Reconstructie van het grondgebied van Schoonhoven aan het begin van de 14^e eeuw.¹¹⁷

B = Bergambacht. WL = Willige Langerak.

Het kasteel van de heren van den Berg

Bergambacht bestaat uit twee gedeelten. Het westelijke deel behoorde oorspronkelijk tot de heerlijkheid van de Lek, maar is al heel vroeg door het geslacht van de Lede in leen van de grafelijkheid Holland verkregen. Mogelijk ligt hier een huwelijksband tussen de families van der Lek en van de Lede aan ten grondslag maar zeker weten doen we dat niet.¹¹⁸

Het oostelijke deel behoorde – zoals hiervoor al aangegeven – tot de het gerecht Schoonhoven. De grens tussen beide delen wordt gevormd door de *Broekweg* met in het

¹¹³ Kölker, blz. 24.

¹¹⁴ Visser, blz. 49-50.

¹¹⁵ Visser, blz. 51.

¹¹⁶ A.A.M. Schmidt Ernsthuisen, *Archief van de graven van Blois 1304-1397*. Rijksarchieven in Holland. Inventarisreeks nr. 26 ('s-Gravenhage, 1982), blz. I.

¹¹⁷ Visser, blz. 74.

¹¹⁸ Een aanwijzing in die richting is het voorkomen van de voornaam Folpert in beide families.

verlengde over de *Kerkweg de Bergweg*.¹¹⁹ De grafelijke tol bij de Ammer (Ammerstol) voor het eerst vermeld in februari 1221¹²⁰ lag dus destijds logischerwijze op de uiterste grens van het graafschap Holland.

Indien de veronderstelling juist is dat de familie van de Lede het goed Bergambacht in leen heeft verkregen van de grafelijkheid Holland dan zouden de ambachtsheren achtereenvolgens zijn geweest:

1. Herbaren I van de Lede (vermeld 1143),
2. Folpert van de Lede (vermeld 1204/07-1220, † rond 1220) en zijn broer Floris van de Lede (vermeld 1204/07, † vóór 1212),
3. Herbaren II van de Lede (vermeld 1227-1243, † voor 1247).

In het eerste kwart van de 13^e eeuw heeft – zoals al eerder aangegeven – een deling van de erfgoederen tussen Herbaren II en Jan I van de Lede¹²¹ plaatsgevonden, waarbij Herbaren de goederen te Bergambacht heeft verkregen althans het westelijke deel.

Na het overlijden van Herbaren II van de Lede is het leengoed niet op de oudste levende zoon, Jan I, heer van Arkel, gekomen, maar op zijn jongere gelijknamige zoon Herbaren. Althans in de veronderstelling dat de leenheer hieraan zijn goedkeuring verleend heeft.

Herbaren, heer van den Berg, wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van 17 maart 1254 als ‘dominus Harbernus de Monte, frater dominus Johannes de Arkel, militis’.¹²²

Behalve het leengoed Bergambacht bezit hij ook half Nieuwpoort en Gelkenes met het kasteel Liesveld. Postuum wordt hij genoemd in een handvest voor Nieuwpoort van 28 april 1283 gegeven door Arnold van Liesveld en Gijsbrecht van Langerak, die spreken over hun vaders ‘heren Harbaren van den Berge ende heer Wouter van Langeraeck, ridders’.¹²³

Herbaren werd dus opgevolgd door zijn zoon Arnold van Liesveld, die ook voorkomt als Arnold, heer van den Berg (vermeld 1277-1300). Arnold wordt op zijn beurt opgevolgd door zijn zoon Herbaren, heer van den Berg (vermeld 1317-1319).¹²⁴ Hij is voor 1321 zonder kinderen overleden, zodat het goed Bergambacht is teruggefallen aan de grafelijkheid.

Op 27 oktober 1321 beleent graaf Willem III ‘des heren oudste zoon van Arkel die hij heeft bij vrouwe Conigonde van Vernenburg’ met Bergambacht behalve het dorp Ammerstol, zoals wijlen Herbaren van den Berg en Arnold van den Berg diens vader het bezat.¹²⁵ Dit is Jan van de Lede de latere bisschop van Utrecht (1342-1364). Enige jaren later, namelijk op 5 juni 1330, geeft graaf Willem III aan Jan, heer van Arkel, en ‘Janne’, zijn broer, en hun nakomelingen, enige voorrechten. Hierbij wordt precies aangegeven voor welke inwoners de voorrechten zullen gaan gelden, namelijk ‘die poorters zijn van en hun erf in de ambacht van Berghen ende Berchambacht hebben, van de Nuwe Cadyc, van Coelwyc, ende van Stolwyc ende van Beyersroeden’.¹²⁶

Door deze omschrijving krijgen we inzicht wat het goed Bergambacht precies omvatte. Met die kanttekening dat met betrekking tot Bergambacht het westelijke deel inclusief het *huis* wordt bedoeld, en met Stolwijk het gedeelte Benedenheul.

De heren van Arkel blijven leenman tot het uitbreken van de Arkelse oorlog (1401-1412). De graaf kon hierna over de leengoederen van de van familie van Arkel en die van de graven van Blois (afgestorven 1397) beschikken.

¹¹⁹ J.C. Kort, *Repertorium op de Grafelijke lenen in de Krimpenerwaard, 1220-1650*, in: *Ons Voorgeslacht* 1987, blz. 332: leen 17 en 18.

¹²⁰ OBHZ (nieuw) I, no. 413.

¹²¹ Zij zijn zoons van genoemde Floris van de Lede.

¹²² OBHZ (nieuw) II, no. 998.

¹²³ G. den Hartog e.a., *De Hoge Heerlijkheid Langerak* (Goudriaan, 2001), blz. 201. Bijlage II. Integrale tekst van het handvest.

¹²⁴ Mr. W.J. Groesbeek, *Van Liesveld*, in: *De Nederlandsche Leeuw* 1952, kolom 274 e.v.

¹²⁵ Van Mieris II, blz. 265.

¹²⁶ Van Mieris II, blz. 497.

Op 9 oktober 1411 wordt Beatrijs, bastaarddochter van de leenheer, ter gelegenheid van haar huwelijk met Jan, heer van Vliet, beleend met onder andere de gehele ambachtsheerlijkheid Bergambacht ('s-Heeraartsberg)¹²⁷ en (het gerecht) Ammerstol met schot en toebehoren. Behalve de hofstede van den Berge en de vrijheid daarvan (zie hieronder).¹²⁸

Toen Herbaren, zoon van Herbaren II van de Lede, omstreeks 1250 (tussen 1247¹²⁹ en 1254)¹³⁰ ambachtsheer werd, heeft hij zich zeker bekommerd om het nieuw verworven bezit. Tijdens de kerkrestauratie in de jaren 1972-1974 werd bij het slopen van de altaarfundering tussen de grote tufstenen blokken een klein zilveren muntje gevonden. Dit muntje wordt toegeschreven aan graaf Dirk van Kleef (1255-1277). Mogelijk is dit muntje als bouwoffer tussen de stenen ingemetseld.¹³¹ Het is dus vrijwel zeker dat Herbaren de herbouw heeft aangemoedigd. Of hij toegekomen is aan de bouw van een kasteel is onzeker. Hij is vrij jong overleden en er was geen noodzaak omdat hij schuin aan de overkant van de Lek beschikte over het huis te Liesveld. Dit huis is niet vererfd op zijn zoon Arnold, maar vermoedelijk op een dochter genaamd Floreken (koosnaam of vrouwelijke vorm voor Floris).¹³² Haar zoon Herbaren Florenz.¹³³ droeg op 24 augustus 1319 zijn huis met de hofstede, waarop het huis staat, met zes morgen land in Gelkenes uit eigen op aan de graaf van Holland om het daarna in leen terug te ontvangen.¹³⁴

Als stichter van het kasteel te Bergambacht komt daarom Arnold, heer van den Berg, in aanmerking. Vooral omdat de hofstede met het omringende land 'Heer Aertsberg' wordt genoemd. Wat duidt op de naam van degene die opdracht heeft gegeven voor de bouw. Wanneer de bouw en de *opdracht in leen* aan de graaf van Holland precies plaatsgevonden heeft, blijft in het ongewisse. In ieder geval moet dit plaatsgevonden hebben tussen 1277 en 1300. Na die tijd werd onder het goed Bergambacht ook het *huis* begrepen.

De hofstede van den Berge met 46½ morgen land werd op 1 juni 1377 door de heer van Arkel in achterleen¹³⁵ gegeven aan Paulus van Haastrecht. Hierna komt de hofstede van den Berge – na de Arkelse oorlog direct in leen van de grafelijkheid – via de familie Van Naaldwijk terecht in handen van familie Van Zuylen van Nijeveld. De beleningen kunnen daarna verder gevolgd worden.¹³⁶

Rond 1610 werd het *huis* of *hofstede* door Frederick van Zuylen van Nijeveld verbouwd tot een *buitenhuis* (zie afb. 7). Of de hofstede van den Berge daarvoor ooit het uiterlijk van een 'echt' kasteel heeft gehad, zal door archeologisch onderzoek moeten worden aangetoond. In 1909 is het buitenhuis afgebroken. Op dezelfde plaats staat thans de vroegere boerderij 't Slot.

¹²⁷ Dus zowel het oostelijke- als het westelijke deel.

¹²⁸ J.C. Kort, *Repertorium op de Grafelijke lenen in de Krimpenerwaard, 1220-1650*, in: Ons Voorgeslacht 1987, blz. 324 en 329.

¹²⁹ Zijn vader is vermoedelijk voor 1247 overleden.

¹³⁰ Eerste vermelding van Herbaren zelf in een oorkonde.

¹³¹ D. Blanken, *De Laurentiuskerk van Bergambacht*. De bouwhistorie van de kerk en de toren en de lokale kerkgeschiedenis (Alphen a/d Rijn, 1993), blz. 9.

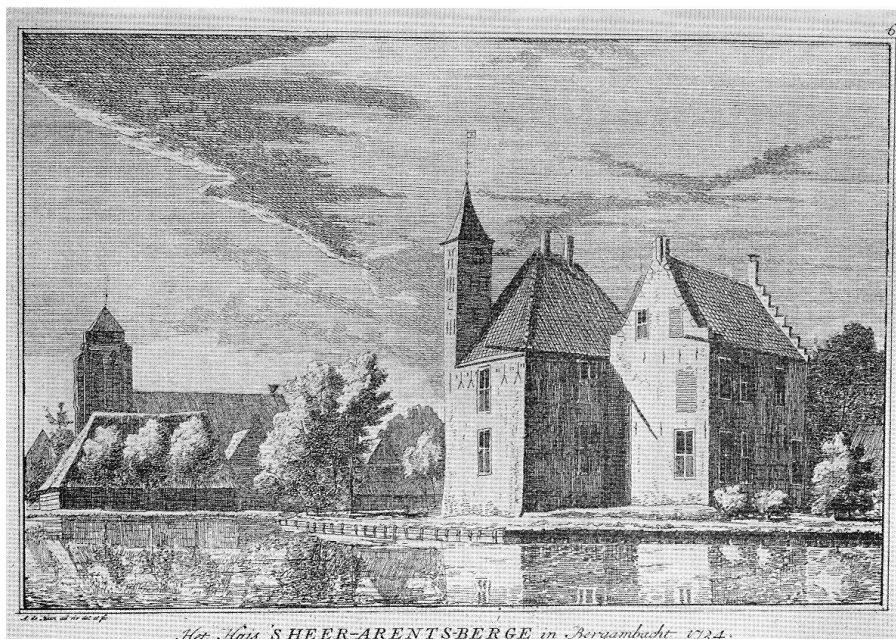
¹³² Het meest aannemelijke is dat Floreken een dochter is van Herbaren, heer van den Berg, en vernoemd naar haar grootvader Floris van de Lede. Zij is niet getrouwd met een ridder, want anders had haar zoon Hebaren *ver* Florenz. geheten.

¹³³ Het geslacht Van Liesveld voortkomende uit Herbaren Florenz. voert niet het bekende Arkel wapen, maar een dwarsbalk waarboven naast elkaar geplaatst twee lisdodden (een inheemse moerasplant met zwartbruine kegelvormige aren). Misschien verwijst het voeren van de lisdodden in het wapen naar *liesveld*.

¹³⁴ J.C. Kort, *Repertorium op de Grafelijke lenen in de Alblasserwaard, 1280-1650*, in: Ons Voorgeslacht 1997, blz. 34.

¹³⁵ De heer van Arkel hield zelf de hofstede van den Berg als onderdeel van het goed Bergambacht in leen van de graaf van Holland.

¹³⁶ J.C. Kort, *Repertorium op de Lenen van de Hofstede Arkel en Haastrecht, gelegen benoorden De Lek, 1253-1649*, in: Ons Voorgeslacht 1983, blz. 162 (tot 1649).

7. 'Het Huis 's Heer-Arentsberge in Bergambacht 1734'.

Naschrift

In feite was de vroegere boerderij 't Slot te Bergambacht het enige thans nog zichtbare overblijfsel in de Krimpenerwaard uit de middeleeuwen waar een kasteel heeft gestaan. In het jaar 2005 werd een akkoord bereikt over een ontwikkelingsovereenkomst tussen de gemeente en een plaatselijk bouwbedrijf, die al enige jaren eigenaar was. Van de huidige bebouwing zou niets meer blijven staan. Alleen een honderd jaar oude beukenboom wordt ingepast in het bebouwingsplan en zou de oprijlaan worden behouden.

In het najaar 2007 is het terrein rigoureus geschoond van alle overblijfselen. Het archeologisch onderzoek heeft weinig vondsten – zeker geen spectaculaire – opgeleverd. Wel is er meer bekend geworden over de latere bebouwing van het terrein. Een brandlaag getuigt bijvoorbeeld van een verwoesting in de 16^e eeuw. Het definitieve rapport over de opgravingen is nog steeds niet beschikbaar voor belangstellenden.

Wederom is een belangwekkend cultuurhistorisch monument voor de Krimpenerwaard in de 21^e eeuw opgeofferd aan een nieuwbouwproject.

Gebruikte afkortingen

F. van Mieris, Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland, beginnende Met de eerste en oudste Brieven van die Landstreeken, en eindigende met den dood van onze Graavinne, Vrouwe Jacoba van Beyere (Leyden, 1753-1756). Vier delen.

OBU Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301.

S. Muller (ed), Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301. Deel I: 695-1197 (Utrecht, 1920). Deel II: 1198-1249 ('s-Gravenhage, 1940). Deel III: 1249-1267 ('s-Gravenhage, 1949). Deel IV: 1267-1290 ('s-Gravenhage, 1954). Deel V: 1291-1301 en supplement op de delen I-V 966-1296 ('s-Gravenhage, 1959).

OBGZ Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326.

E.J. Harenberg (ed), Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326. 1^e aflevering: Klooster Zennewijnen ('s-Gravenhage, 1980). 2^e aflevering: St.-Maria-Magdalenaklooster te Nijmegen, Munsterabdij te Roermond (eerste gedeelte) ('s-Gravenhage, 1984). 3^e aflevering: Munsterabdij te Roermond (tweede gedeelte), diverse Roermonde instellingen ('s-Gravenhage, 1988). 4^e aflevering: klooster Bethlehem (eerste gedeelte) ('s-Gravenhage, 1991). 5^e aflevering: abdij Grafenthal ('s-Gravenhage, 1993). 6^e aflevering: klooster Bethlehem (tweede gedeelte) ('s-Gravenhage, 1994). 7^e aflevering: klooster Bethlehem (laatste gedeelte), Zutphen (eerste gedeelte) ('s-Gravenhage, 1996). 8^e aflevering: Zutphen (laatste gedeelte) ('s-Gravenhage, 2003).

OBHZ Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299.

A.C.F. Koch (ed), Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. Deel I: eind van de 7^e eeuw tot 1222 ('s-Gravenhage, 1970). Deel II: 1222 tot 1256 (Assen/Maastricht, 1986). Deel III: 1256 tot 1278 (Assen/Maastricht, 1992). Deel IV: 1278 tot 1291 (Assen, 1997).

OBNB Oorkondenboek Noord-Brabant tot 1312.

H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel I: De Meierij van 's-Hertogenbosch en de Heerlijkheid Gemert ('s-Gravenhage, 1979). Deel II: De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom ('s-Gravenhage, 2000).